

УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ У СВІТЛІ ДОКТРИН КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ТА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Конституційна легітимність рішень органів конституційної юстиції зумовлює додержання вимог верховенства права під час їх ухвалення. Цю проблему проаналізовано у контексті конституційної аксіології, онтології та праксеології, зважаючи на інституціональні гарантії незалежності конституційних судів.

Ключові слова: верховенство права, конституційна легітимність, рішення конституційних судів, незалежність суддів, правовий стиль.

Судові рішення мають задовольняти вимоги правової визначеності, тобто мають бути викладені у такій формі, щоб для приватної особи був зрозумілим і очевидним висновок суду по суті конституційного спору. Важливою складовою цього є належна правова аргументація судового рішення, яке має ґрунтуватися на всебічному, об'єктивному і повному аналізі всіх істотних правових аспектів справи, зокрема правових позицій сторін процесу, експертів. Легітимність рішень конституційних судів також підвищується за послідовного обстоювання засадничих конституційних цінностей, оскільки неухильне слідування їм свідчить про високий авторитет конституційної юстиції. Ухвалення рішень конституційними судами зумовлено конституційною традицією, правовим стилем, процедурою та інституціональними гарантіями судової незалежності.

А. Вплив конституційної традиції на ухвалення рішення конституційними судами. Ухвалення кожного рішення органом конституційної юстиції є важливою віхою політико-правового життя країни і виражає ступінь незалежності судової влади, авторитету і суспільного впливу судів на суспільні процеси, тяжіння суддівського співтовариства до засадничих конституційних цінностей та їх зважування у площині лібералізм – комунітаризм, свобода – солідаризм тощо. Залежно від цього може змінюватися характер аргументації рішення конституційних судів, що бачимо на прикладі рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2009 у справі про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною [1], яке ґрунтувалося на солідаристському підході, хоча троє суддів висловили окремі думки, основані на ліберальному підході.

Проявом відхилення від конституційної традиції є різка зміна юриспруденції Конституційного Суду України (далі – КСУ) при вирішенні

питання щодо відповідності статей 157 і 158 Конституції Закону № 2222-IV, коли протягом двох років було змінено його підхід від відмови у розгляді цього питання до його формального конституційного контролю в аспекті додержання вимог установчого процесу, врегульованого Розділом XIII Конституції України. Якщо в основі процесуальної ухвали № 6-у/2008 [2] лежав нормативістський підхід, то не можна розглядати рішення № 20-рп/2010 [3] у рамках динамічного тлумачення конституції. Адже динамічне тлумачення конституції передбачає принаймні додержання вимог конституційної легітимності, визнання чіткої диференціації між установчою та законодавчою владою, функцій суддів КСУ утверджувати конституційні цінності в силу їх обов'язку «захищати конституційний лад», визначення відставання стану законодавчого (але не конституційного!) регулювання від соціальної дійсності. Спроби тлумачення конституції через положення поточного законодавства, яке суперечить їй, не можна розглядати як динамічне тлумачення, а як зловживання владою.

Зважування конституційних цінностей КСУ у площині лібералізм – комунітаризм в умовах реалізації своєї установчої (як офіційного тлумача конституції) та рефлексивної легітимності (як захисника конституційних цінностей у конкретно-історичній обстановці) є засобом конституційної модернізації. За таких умов КСУ має забезпечувати легітимність втручання публічної влади у сферу приватної автономії індивіда та публічний інтерес з метою забезпечення балансу у системі поділу влади.

Саме на такій методологічній основі конституційні суди формують свою юриспруденцію, яка може мати як доктринальне значення, так і впливати на подальший розвиток поточного законодавства.

Б. Правовий стиль рішень конституційних судів. Компаративний аналіз свідчить про очевидні переваги німецького та європейського правових стилів, оскільки вони передбачають розлогу, повну і всебічну аргументацію судових рішень конституційних судів, що істотно підвищує ступінь їх легітимності. Зрозуміло, що не всі судові рішення супроводжуються розлогою аргументацією, оскільки часто розглядаються подібні справи, і суди звертаються до попередньо ухвалених рішень як засобу їх аргументування. Багато в чому це залежить від запровадження класифікації справ на зразок Систематичного Тезаурусу Version 20 [4], розробленого й опублікованого під егідою Венеціанської комісії CDL-JU(2008)031, що дає можливість краще орієнтуватися у масиві рішень органів конституційної юстиції. На правову аргументацію рішень також істотно впливає чи розкривається взаємозв'язок ухваленого рішення із: а) попередніми рішеннями; б) рішеннями Європейського суду з прав людини; в) рішеннями Європейського суду справедливості (у контексті гармонізації законодавства із правом Європейського Союзу); г) рішеннями судів загальної юрисдикції (постановами Пленуму Верховного Суду та узагальненням судової практики вищими спеціалізованими судами в Україні); г) рішеннями органів конституційної юстиції зарубіжних країн.

Важливу роль у легітимності рішень конституційних судів відіграють логіко-лінгвістичні елементи їх викладу. Урахування цих моментів дає змогу викласти рішення у доступнішій формі. З цією метою конституційні суди, як правило, взаємодіють із лінгвістичними науково-дослідними установами, які сприяють виробленню оптимальних підходів щодо забезпечення викладу їхніх рішень у доступніший, більш зрозумілий спосіб для звичайних громадян. Зазвичай найоптимальнішого результату досягають, якщо до такої діяльності залучають фахівця з освітою правника та лінгвіста.

Важливу роль у розв'язанні спору відіграє резолютивна частина рішень органів конституційної юстиції, яка зазвичай викладається на початку. Це дає змогу зорієнтувати заінтересовану особу із сутністю висновків, яких дійшов суд при вирішенні спорів по суті. Водночас правовий стиль КСУ, як і конституційних судів пострадянських країн, тяжіє до викладу резолютивної частини рішення наприкінці, оскільки за такою логікою вона підсумовує результати аргументації конституційного суду.

Специфіка конституційної юриспруденції полягає в тому, що резолютивна частина рішення тісно пов'язана із мотивувальною, без якої воно не може бути придатним і може втратити ознаки своєї нормативності (обов'язковості). Адже у

мотивувальній частині міститься детальний виклад правової аргументації суду щодо висновків, наведених у резолютивній частині рішення. Для досягнення логічного зв'язку між цими частинами судового рішення велике значення має всебічний аналіз принаймні таких елементів: а) дослідження правових позицій учасників процесу судочинства; б) дослідження правових позицій експертів (*amicus curiae*); в) дослідження питань права і фактів. Вони мають бути належним чином піддані аналізу у судовому рішенні, особливо питання права і фактичних обставин.

В. Особливості процедури ухвалення рішень конституційних судів. Ухвалення рішень КСУ здійснюється у формі закритої частини пленарного засідання, яке розпочинається одразу після закінчення відкритої частини пленарного засідання. Саме на закритій частині пленарного засідання формується як концепція, так і остаточна редакція рішення КСУ, тобто він приймає рішення колективно. Водночас у кожній справі призначається суддя-доповідач, на якого покладено обов'язок готувати матеріали справи, зокрема проект судового рішення. Участь інших суддів в опрацюванні проекту рішення обґрунтовується принципом рівності суддів КСУ, хоча він може обмежитися написанням окремої думки, якщо він не згоден із правовою аргументацією та/чи резолютивною частиною рішення. Як показує емпіричний досвід, така техніка ухвалення рішень КСУ безпосередньо впливає на ступінь його обґрунтованості, а, отже, і легітимності. Як правило, ці колективні дебати між суддями призводять до скорочення мотивувальної частини рішення, від чого понижується ступінь правової аргументації власне резолютивної частини рішення; правові висновки КСУ в окремих випадках стають неочевидними, що є проблемою з погляду правової визначеності як компонента верховенства права. Проблемним з точки зору конституційної легітимності є процедури прийняття рішень на пленарному засіданні. Воно має прийматися у режимі таємної наради суддів, для чого необхідно внести відповідні зміни до Закону про КСУ.

Натомість зарубіжний досвід (Німеччина, Словаччина, Чехія) свідчить, що основне навантаження на підготовку проекту судового рішення лежить на судді-доповідачеві та його службі, до складу якої входять наукові консультанти. При призначенні судді-доповідача враховують як його спеціалізацію, так і його наукових консультантів. При підготовці проекту судового рішення наукові консультанти складають розлогий висновок по суті справи згідно з переліком проблемних питань, які визначає суддя-доповідач. Остаточне рішення щодо затвердження концепції та змісту висновку залишається за суддею-

доповідачем. Потім положення цього висновку покладаються в основу судового рішення, визначення змісту якого остаточно встановлює суддя-доповідач. Рішення приймають шляхом опитування суддів. Якщо окремі судді незгідні із рішенням, вони вправі опублікувати свою окрему думку, яка може виражати: а) незгоду із рішенням, б) погодження із рішенням, але містити зауваження щодо його обґрунтування у мотивувальній частині, або в) лише часткову згоду із його змістом і заперечення щодо іншої його частини. Така методика не лише гарантує принцип рівноправності суддів, а й підвищує ступінь легітимності рішень конституційних судів. Треба також зауважити, що конституційні суди розглядають справи у складі палат і судді кожної палати можуть ставити питання про ухвалення рішення у складі пленуму, якщо між судьями виникають істотні розбіжності щодо його змісту або розгляд справи має принципове значення. Такий стиль ухвалення рішень впливає на зміст рішень конституційних судів зарубіжних країн, які часто є великими за обсягами (наприклад, рішення Конституційного суду Чеської республіки щодо конституційності Лісабонського договору викладено майже на 48 сторінках, рішення ФКС Німеччини щодо заборони Комуністичної партії – більш ніж на 220 сторінках тощо).

Щодо набрання чинності рішення КСУ є суперечливий момент, оскільки воно набирає чинності з моменту його прийняття, хоча офіційно публікується його текст дещо пізніше. У цьому контексті заслуговує на увагу порядок набрання чинності рішення Конституційного суду Чеської республіки. Так, в офіційному виданні «Збірник законів» публікується лише його резолютивна частина й ті основні положення мотивувальної частини, на яких воно ґрунтується. Конституційний суд може прийняти рішення не публікувати своє рішення, якщо визнаний ним неконституційним правовий акт не було опубліковано у «Збірнику законів». Однак якщо рішення має загальне значення, то Суд може вирішити про його оприлюднення у «Збірнику законів». Рішення Суду публікуються у повному обсязі у щорічнику «Збірник висновків і рішень Конституційного суду». За таким підходом є чітко зрозумілим підхід Конституційного суду Чеської республіки при вирішенні конституційного спору, оскільки сам Суд зі свого рішення виділяє положення своєї конституційної юриспруденції (власне, свою правову позицію).

Г. Висновки, або Інституціональні гарантії незалежності суддів КСУ у контексті верховенства права. Прийняття рішень конституційними судами є процесом реалізації функції правосуддя, яке виключає вчинення будь-якого впливу на суддів, що передбачає адекватні інституціональ-

ні гарантії. Натомість Конституція України закладає своєрідні «інституціональні пастки» під незалежність суддів.

По-перше, конституційний припис про те, що судді КСУ можуть бути звільнені з посади за порушення присяги тим органом, який їх призначив (стаття 126). При цьому немає чітких законодавчих правил, які б визначали процедуру розслідування обставин порушення присяги судьями КСУ. Це надає можливості вчинення тиску на суддів КСУ та широкий простір для розсуду цих органів, що може вплинути на результати голосування суддів під час прийняття рішення. Натомість у більшості європейських країн судді органів конституційної юрисдикції звільняються з посади у разі порушення присяги, неналежної поведінки тощо на підставі саме його рішення, яке ухвалюється за результатами розслідування дисциплінарним сенатом (палатою) суду. На час розслідування суддя відсторонюється від здійснення конституційного судочинства. Таку модель відповідальності конституційних суддів слід запровадити в Україні, за яким правило пунктів 4 і 5 частини п'ятої статті 126 Конституції України має застосовуватися формально в силу конституційної заборони будь-якого впливу на суддів (частина друга статті 126). За таких правил конституційної відповідальності конституційних суддів чинну модель формування КСУ має бути збережено як таку, що найбільше відповідає вимогам конституційної легітимності. Адже емпіричний досвід (1993–1995 та 2005–2006 роки) свідчить, що завжди є загроза обструкції призначення суддів чи прийняття ними присяги у парламенті.

По-друге, в Україні необхідно посилити вимоги до суддів КСУ, оскільки недостатніми є в якості кваліфікаційних вимоги щодо наявності вищої юридичної освіти і десятирічного стажу роботи за спеціальністю. Конституційні суди в силу свого конституційного статусу та суспільно-політичного значення мають бути представлені переважно професорами права із значним авторитетом в юридичній та академічній спільноті. Водночас мають бути інституціональні гарантії забезпечення представництва у складі КСУ суддів, які добре обізнані у галузі процесуального права. Досі так і немає вимог до кандидатів на посаду конституційних суддів чи загальних суддів щодо бездоганної поведінки, високих моральних і ділових якостей, які має встановлювати за об'єктивними методиками незалежний орган сприяння судівництву.

По-третє, КСУ має забезпечувати легітимність своїх рішень таким чином, щоб не було звинувачень його у надмірному судовому активізмі. Згідно із критеріями самообмеження конституційного суду найкращим варіантом є

застосування конформного тлумачення конституції, за яким за неоднозначного тлумачення закону суд бере до уваги лише відповідне до конституції тлумачення закону, а інші аспекти його тлумачення не застосовує і таким чином відкидає, фактично визнаючи нечинними. У такий спосіб складно буде звинуватити КСУ у підміні законодавця, оскільки як орган судової влади він застосовуватиме закон винятково в його конституційно-правовому розумінні. За своєю природою така діяльність КСУ є не чим іншим, як однією із форм конституційної модернізації. В силу *res judicata* рішень КСУ вони не можуть визнаватися засобом здійснення конституційної реформи, тобто перегляду конституції. Іншими словами, засоби конституційної юрисдикції є неналежними засобами реалізації установчої влади.

По-четверте, при розробці Закону про КСУ брали до уваги німецький досвід діяльності конституційної юстиції, за яким питання процедури

розгляду справ регулюються у його Регламенті. Такий підхід зазнав критики, оскільки посягає на засади конституційної легітимності КСУ. Натомість аналіз положень Регламенту свідчить, що правила процедури розгляду справ також належним чином не врегульовано. Правила процедури розміщені у ньому хаотично, Регламент також не усуває лакуни законодавчого регулювання процедури окремих категорій справ (наприклад, щодо надання висновків стосовно відповідності конституційного законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України, щодо відповідності правових актів Верховної Ради АРК вимогам Конституції і законів України тощо). Емпіричний досвід свідчить, що КСУ не здійснює системної роботи щодо якісної ревізії положень свого Регламенту, не кажучи вже про інституціональну неспроможність Верховної Ради України протягом тривалого часу внести системні зміни до Закону про КСУ на засадах конституційної легітимності.

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=38610>.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=14649>.

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=122407>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/docs/2008/CDL-JU\(2008\)031-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2008/CDL-JU(2008)031-e.pdf).

M. Savchyn

THE ADOPTION OF THE DECISION OF CONSTITUTIONAL COURTS IN LIGHT OF DOCTRINES OF CONSTITUTIONAL LEGITIMACY AND RULE OF LAW

The constitutional legitimacy of the decisions of constitutional justice leads observance of the rule of law in the course of their adoption. This problem is considered in the context of constitutional axiology, ontology and praxeology, despite at the institutional guarantees of independence of constitutional courts.

Keywords: rule of law, constitutional legitimacy, decisions of constitutional courts, judicial independence, legal style.